

УДК 338.242

DOI 10.32755/sjeducation.2020.01.039

Гончаренко О. Г.,

доктор економічних наук, професор,

начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0003-1101-6019

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВИЯВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджено актуальні загрози економічній безпеці України в умовах розвитку економічної системи. Визначено, що загрози національним інтересам країни та її економічній безпеці згруповані в економічній, соціальній, політичній та правовій площинах. Встановлено, що Україні за останні три роки вдалося відновити макроекономічну стабільність, забезпечити незначне зростання ВВП на душу населення, «запустити реформи», проте залишилось багато внутрішніх та зовнішніх викликів. Проаналізовано, що на сучасному етапі розбудови ринкової економіки перед Україною постають численні виклики, вирішення яких є першочерговим завданням, зокрема: низький рівень інноваційно-інвестиційної активності, нестабільність національної валюти, наявність тіньових операцій, наявність державного боргу та негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності. Висвітлено, що економічна безпека має складну внутрішню структуру, визначальною її здатністю є забезпечення сталого розвитку національної економіки та захист і реалізація національних інтересів держави.

Ключові слова: економічна безпека, сталий розвиток національної економіки, загрози економічній безпеці України.

Постановка проблеми. У сучасних умовах світових глобалізаційних процесів забезпечення національної безпеки держави є першочерговою умовою сталого розвитку національної економіки. Ключова роль у цьому процесі відводиться економічній безпеці та її здатності протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. Одним з пріоритетів забезпечення економічної безпеки нашої держави є подолання економічної кризи в умовах «воєнної агресії сусіда», що негативно впливає на динаміку соціально-економічного розвитку, поглиблює макроекономічний дисбаланс, збільшує фінансову залежність та загрожує національній безпеці суспільства. Тому необхідною умовою сталого розвитку національної економіки країни є забезпечення захисту інтересів громадян, суспільства і держави. Динамічна зміна внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку національної економічної системи

актуалізує наукові дослідження питань забезпечення економічної безпеки та оцінку внутрішніх і зовнішніх загроз. Дослідження стану складових елементів та загроз у сучасних умовах має особливо важливе значення, оскільки дозволяє мінімізувати негативний вплив і своєчасно вживати організаційно-правові заходи забезпечення сталого розвитку національної економіки та її економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань національної безпеки, зокрема її складової, економічної безпеки, завжди цікавила економістів, політиків, менеджерів, юристів тощо. Вивченню питань економічної безпеки присвятили свої наукові праці вчені Т. Бондарчук, В. Варналій, Н. Наконечна, Л. Гринів, Н. Кириєнко, А. Ревенко, В. Срібний та ін. Наукові дослідження, що стосуються оцінки стану загроз економічній безпеці та функціонуванню національної економіки, є дуже важливими в умовах динамічної зміни ринкового середовища та до того ж ще недостатньо дослідженим.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою статті є оцінка загроз економічній безпеці та обґрунтування основних напрямів мінімізації їх дії в сучасних умовах функціонування національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України трактує економічну безпеку як поєднання економічних, політичних та правових умов, що забезпечують довгострокове виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення ефективним способом, або ж це загальнонаціональний комплекс заходів, що забезпечує сталий розвиток національної економіки держави та механізм протидії екзогенним та ендеогенним факторам, що породжують різні види загроз [1]. Наконечна Н. трактує економічну безпеку держави як такий стан національної економіки, коли забезпечується захист національних інтересів, соціально-орієнтований розвиток країни та її економічний і оборонний потенціал, навіть за найнесприятливіших умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [6, с. 283]. Динамічність ринкових змін, дія екзогенних та ендеогенних чинників на національну економіку в сучасних умовах актуалізує дослідження питань уникнення загроз та визначення шляхів забезпечення економіч-

ної безпеки. Варналій З. визначає економічну безпеку як стан національної економіки, що дозволяє запобігти внутрішнім і зовнішнім загрозам та забезпечити сталий соціально-економічний розвиток країни [3, с. 117]. На думку А. Ревенко, «економічна безпека характеризується стійкістю щодо впливу ендегенних (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) чинників, які створюють загрозу суспільства» і сталому розвитку національної економіки [9, с. 18]. Вчені-економісти головною стратегічною економічною загрозою безпеці країни називають втрату конкурентних переваг, які здатні стати драйверами прискореного і стійкого економічного зростання та вивести країну на світовий рівень. Якщо ж Україна «застрягне» на сировинно-індустріальному рівні, це не дозволить їй у короткостроковій перспективі «вирватися з пастки середнього доходу» та, зважаючи на ситуацію на Сході країни, «поставить під питання саме існування нашої держави» [7]. Тому сьогодні Україна стоїть перед дилемою «розвивайся і модернізуйся, або помирись», що у стратегічному плані безпеки фактично зводиться до проблеми прискореного розвитку і суспільної модернізації. Але, на думку вчених та аналітиків, це не єдина загроза.

Поточні тенденції у сфері світових фінансів є другим масштабним викликом економічній безпеці України. Домінуюча у світі неокейнсіанська економічна політика «привела до небувалого накопичення боргів, виникнення гігантських "бульбашок", надутих емітованими грошима, та відповідного спотворення нормальних ринкових ролей спекулятивного капіталу, інвестиційної інфраструктури та банківської системи» [7]. І тут слід зазначити, що спекуляції на ринках цінних паперів втратили зв'язок з реальним управлінням ризиками бізнесу та перетворилися «на азартну гру з нульовою сумою», яка поглинає емісійні гроші, а реальні облікові ставки хоч і стали «додатними», але все одно залишаються низькими і не заохочують приватних нагромаджень. І будь-яка спроба обмежити грошову емісію та підвищити % ставку може обернутися світовою борговою кризою, яка здатна похитнути економіку та ринки не тільки країн, що розбудовують ринкову економіку, а навіть ринки найрозвиненіших країн світу, адже протягом останньої чверті сторіччя уряди, корпорації та громадяни цих країн приймали рішення, «виходячи з

небувалої в історії доступності кредитних грошей» [7]. Така ситуація є дуже ризиковою для України і в будь-який момент може вибухнути новою кризою з непередбачуваними наслідками. Слід зазначити, що названі стратегічні виклики не охоплюють увесь комплекс зовнішніх загроз, бо перед Україною ще стоять численні внутрішні виклики. Концептуальні засади визначення рівня економічної безпеки країни, визначені в Методичних рекомендаціях [5], дозволяють з'ясувати та оцінити основні індикатори, реальні та потенційні загрози сталого розвитку національної економіки й безпеки суспільства. Вважаємо, що основними загрозами українського суспільства і національних інтересів країни є такі явища, згруповані в чотирьох площинах (табл. 1).

Таблиця 1

Загрози та їх вияв у сферах суспільного життя

Економічна сфера: негативне зовнішньоекономічне сальдо, втрата ринків збуту, тінізація національної економіки, наявність державного боргу, нестабільність національної валюти тощо	Соціальна сфера: зростання споживчих цін, низькі соціальні стандарти, низький рівень доходів населення, трудова міграція тощо
Політична сфера: порушення цілісності кордону, відсутність політичної волі і відповідальності, неузгодженість законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, корумпованість та криміналізація економіки тощо	Правова сфера: суперечливість, нестабільність законодавства, відсутність протидії організованим економічній злочинності, низький рівень довіри до державних інституцій, повільний темп органів державної влади тощо

Незважаючи на те, що Україні вдалося за останні три роки відновити макроекономічну стабільність, забезпечити незначне зростання ВВП на душу населення, зменшити рівень тінізації економіки, «запустити реформи», проте залишилось ще багато внутрішніх та зовнішніх викликів, які загрожують їй не тільки національним інтересам, а й активно сприяють «застрягти» на сировинно-індустріальному рівні розвитку [7]. Варто зазначити, що стратегічною загрозою економічній безпеці, на думку вчених та аналітиків, є втрата конкурентних переваг, а також низка негативних тенденцій в економічній, соціальній, політичній та правовій сферах. На сучасному етапі розбудови ринкової економіки перед Україною постають численні виклики, вирішення яких, на нашу думку, є першочерговим завданням:

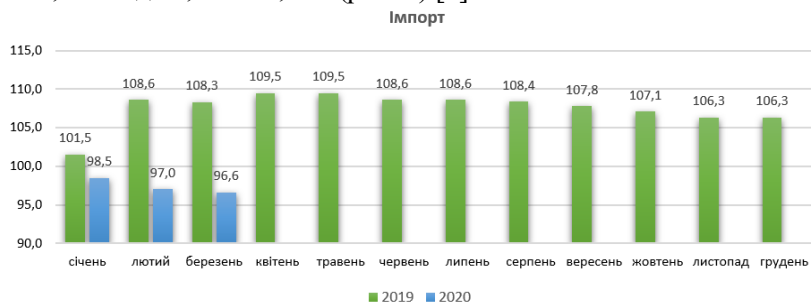
1. *Негативне зовнішньоекономічне сальдо* – за даними НБУ, поширення COVID-19 мало обмежений вплив на експорт товарів, але знизило імпорт товарів та послуг. Незважаючи на економічну кризу, зовнішня торгівля України товарами в I кв. 2020 року залишилася майже без змін. Статистичні дані Державної служби статистики України показують, що в I кв. 2020 року експорт товарів становив 12 251 млн дол. США, або 99,8 % у порівнянні з I кв. 2019 року (рис. 1) [7].

Рис. 1. Темпи зростання (зниження) експорту товарів, %
(складено автором за даними ДССУ)

На початку 2020 року обсяги експорту товарів були на рівні 2019 року, а його асортимент становили зернові та олійні культури, зокрема кукурудза, ячмінь та соняшникова олія. Крім того, з початку року 2020 року відновилося зростання експорту залізних руд до Китаю, а скоротилися поставки в Аргентину та Бразилію. Слід зазначити, що відновлення окремими заводами виробництва добрив у минулому році сприяло збільшенню експорту продукції хімічної промисловості. Однак їх вплив на зовнішньоторговельне сальдо нівельоване подальшим погіршенням світової цінової кон'юнктури та нерівномірними поставками машинобудівної продукції. Через послаблення світового попиту знижувалися обсяги експорту металургійної продукції. Скоротився попит на трубну продукцію внаслідок послаблення бурової активності на тлі істотного падіння цін на нафту. Послаблення попиту на тлі запровадження карантинних обмежень та низьких цін на нафту (що негативно позначилося на обсягах виробництва біоетанолу) зумовлює зменшення поставок соняшникової олії та насіння олійних у другій половині 2020 року. За даними НБУ, імпорт то-

варів у I кв. 2020 року знизився вперше з 2016 року (на 3,9 %) на тлі високої бази порівняння, сформованої пільговим розмитненням автомобілів з іноземною реєстрацією на початку 2019 року. Доцільно зазначити, що аналітики Держстату також підтвердили підрахунки Нацбанку, що імпорт продовжує своє падіння. Згідно з даними ДССУ імпорт товарів у I кв. 2020 року становив – 13 310,2 млн дол., або 96,6 % (рис. 2) [7].

*Рис. 2. Темпи зростання (зниження) імпорту товарів, %
(складено автором за даними ДССУ)*

На думку аналітиків, зростання імпорту товарів призупинилося через зниження попиту на продукцію машинобудування, не здійснювались закупівлі ядерного палива та газовидобувного обладнання. Слід зазначити, що поширення COVID-19 у Китаї та зниження попиту на внутрішньому ринку на товари не першої необхідності і стало причиною сповільнення зростання імпорту мобільних телефонів та комп'ютерів на початку 2020 року. На нашу думку, запровадження карантинних заходів стимулювало закупівлю продовольчих та фармацевтичних продуктів, але стримало зростання імпорту окремих груп промислових товарів. Крім того, закриття кордонів наприкінці березня призвело до певного зниження обсягів неформального імпорту. У цілому світова пандемія забезпечила стійкий від'ємний внесок в імпорт товарів. Крім того, падіння світових цін на природний газ нівелиювало нарощування закупівлі природного газу (за I квартал обсяг закачування збільшився в 1,8 разів), а вартісні обсяги його імпорту лише незначно перевищили обсяги 2019 року. Імпорт інших енергоносіїв знижувався: падіння світових цін на нафту зумовило зниження обсягів імпорту нафтопродуктів. Слід зазна-

чити також, що тепла зима та накопичені запаси дозволили зменшити імпорт вугілля, а зниження попиту в металургійній промисловості – імпорту коксу.

2. *Інноваційно-інвестиційна діяльність* – у 2019 р. Україна посіла 53-є місце в рейтингу із загальним балом 48,09. (У 2018 році Україна посідала 46-у сходинку рейтингу) [10, с. 9]. Падіння індексу зумовлено послабленням позиції України за 6-ма із семи складових, зокрема: інтенсивністю наукових досліджень (визначається співвідношенням витрат держави на проведення науково-дослідних та дослідницько-конструкторських розробок до валового внутрішнього продукту), продуктивністю праці, використанням інноваційних технологій (% компаній, що застосовують інноваційні технології до загальної кількості підприємств), кількості дослідників (співвідношенням кількості вчених на 1 млн населення країни), виробництвом продукції з доданою вартістю (вироблено доданої вартості до ВВП), ефективності вищої освіти (% випускників ЗВО в загальній кількості випускників) та патентній активності. Розрахунок складових інноваційного індексу Bloomberg за 2018–2019 роки відображено в (табл. 2).

Таблиця 2

Місце України за складовими інноваційного індексу Bloomberg [10]

Роки	Загальний індекс	Інтен. дослідж. (витрати на НДДКР до ВВП)	Продуктивність	Використання інноваційних технологій (% комп. у заг. к-ті підприємств)	Кількість дослідників (число науковців на 1 млн жителів)	Виробництво з доданою вартістю (ДВ до ВВП)	Ефект. вищої освіти (% випускників ЗВО в заг. кількості випускників)	Патентна активність
2018	46	47	50	32	46	48	21	27
2019	53	54	60	37	46	58	28	35

3. *Тіньова економіка* – за даними Національного банку України, в 2019 році тіньові операції становили майже чверть ВВП або 846 млрд грн, рівень тіньової економіки у 2018 році становив 30 % від обсягу офіційного ВВП [11]. Слід зазначити, що однією з основних загроз тінізації економіки для економічної

системи держави є спотворення механізмів дії законів та інструментів ринку, що призводить до неефективності стимулювання розвитку галузей національної економіки та стримує її сталий розвиток. На думку вчених та аналітиків, органи державної влади повинні запроваджувати заходи, спрямовані на мінімізацію дії негативних чинників:

– низька ефективність держави в забезпеченні інституційних основ розвитку конкурентоспроможної економіки – відповідно до Звіту про Глобальний індекс конкурентоспроможності в 2018 році ефективність державних та суспільних установ («Інституцій») залишається одним з найбільших конкурентних «провалів» економіки України (110 місце серед 140 країн). Низька позиція в рейтингу за цим індексом свідчить, що адміністративні та правові умови, в яких діють суб'єкти господарювання, залишаються несприятливими через незмінно високий рівень корупції, відсутність ефективної судової системи та належного захисту прав власності [11];

– високий рівень корупції – за індексом сприйняття корупції в 2019 році Україна посіла 126 місце зі 180 країн (повернулась на рівень 2017 року). Слід зазначити, що у 2018 році за рівнем корупції Україна посідала 120 місце із 180 країн [11];

– низька ефективність функціонування органів судової системи – міжнародні експерти рівень незалежності судової влади та рівень ефективності правової системи в арбітражному врегулюванні в 2019 та 2018 роках оцінюють низько (відповідно на 117 і 103 місцях у рейтингу);

– недостатній захист прав на рухомому та нерухомому власність, включаючи права на фінансові активи – за даними аналітиків та міжнародних експертів Україна в 2019 році посіла 129 місце за рівнем захисту прав власності та 114 – за рівнем захисту прав інтелектуальної власності.

4. *Наявність державного боргу*, який виникає внаслідок фінансових запозичень держави, договорів і угод про надання кредитів та позик, пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань минулих років. Маркс К. називає державний борг «одним із найсильніших важелів початкового накопичення капіталу, бо «позики дозволяють уряду покривати надзвичайні ви-

трати і змушує уряд при кожних нових надзвичайних витратах вдаватися до все нових та нових позик» [4, с. 764–767]. Сукупність боргових зобов'язань держави містить гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб [2, с. 31].

За даними Мінфіну України, сукупний державний борг за останні десять років зростає, про що свідчать дані табл. 3.

Таблиця 3

**Динаміка державного боргу України
за 2010–2020 роки, млн грн [8]**

Станом на	Зовнішній	Внутрішній	Сукупний	Держборг щодо ВВП, %
31.12.2010	276745,6	155489,8	432235,4	39,9
31.12.2011	299413,9	173707,7	473121,6	35,9
31.12.2012	308999,8	206510,7	515510,6	36,6
31.12.2013	300025,4	284088,7	584114,1	40,1
31.12.2014	611697,1	488866,9	1100564,0	70,2
31.12.2015	1042719,6	529460,6	1572180,2	79,4
31.12.2016	1240028,7	689730,0	1929758,7	81,0
31.12.2017	1374995,5	766678,9	2141674,4	71,8
31.12.2018	1397217,8	711409,3	2168627,1	60,9
31.12.2019	1159221,6	839053,8	1998275,4	50,3
30.04.2020	1328841,7	867522,5	2196363,5	x

Бондарчук В. вважає, що причинами виникнення державного боргу України є: щорічний дефіцитний бюджет, перевищення темпів зростання державних видатків над темпами зростання державних доходів; залучення коштів нерезидентів з метою підтримки стабільності національної валюти [2, с. 34]. А тому слід зазначити, що обсяги державного боргу прямо і опосередковано впливають на економічний потенціал держави. Сьогодні зовнішні позики держави переважно більшістю спрямовані на покриття дефіциту бюджету та сплати попередніх боргових зобов'язань, що призводить до падіння темпів економічного розвитку країни та добробуту населення.

5. *Нестабільність національної валюти* – незважаючи на те, що за останній рік вдалося стабілізувати національну валюту, на думку аналітиків валютного ринку, впливи на «самопочуття»

гривні «завтра і в середньостроковій перспективі» залежать від співпраці з МВФ. Крім того, аналітики визначили чинники, які «в короткостроковій перспективі» впливають на ситуацію на валютному ринку, серед них:

– «міжнародна лихоманка» по парі євро/долар на фоні стрімкого обвалу цін на нафту, що опосередковано впливає на котирування гривні щодо євро;

– активний період сплати бюджетних платежів до 20-го числа в бізнесу, дефіцит гривні дещо стримує покупців валюти та стимулює її продаж експортерами;

– поведінка готівкового ринку, оскільки тривають спекуляції з переливанням валюти із безготівкової в готівкову, і продаж її за завищеним курсом через «обмінники»;

– погашення депозитних сертифікатів на суму 140 мільярдів гривень у короткостроковій перспективі та інше.

Висновки. Досліджуючи загрози економічної безпеки України та їх вияв у сферах суспільного життя, автором виділено такі основні виклики, які сьогодні постали в економічній сфері, зокрема, наявність негативного зовнішньоекономічного сальдо, втрата ринків збуту, тінізація національної економіки, наявність державного боргу, нестабільність національної валюти тощо. Проведена нами оцінка виявила, що перед Україною стоїть багато викликів, які загрожують її економічній безпеці, зокрема: високий рівень тінізації національної економіки, несприятливий інвестиційний клімат та низький рівень інноваційної діяльності, високий рівень зовнішньої заборгованості, коливання валютного курсу та багато інших. Протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам, з метою забезпечення економічної безпеки, в Україні можливо завдяки реформуванню національної економіки та поглиблення співпраці з Європейським Союзом, створення сприятливого інвестиційного клімату в країні; стимулювання запровадження інновацій та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, оптимізації структури та обсягів зовнішнього боргу, зменшення рівня тінізації економіки, а також проведення реформи правоохоронних органів та судової системи тощо. Зазначені заходи сприятимуть підвищенню рівня економічної без-

пеки, забезпечать сталий розвиток національної економіки і підвищать рівень життя населення країни.

Список використаних джерел

1. Про економічну безпеку України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
2. Бондарук Т. Г. Державний борг України та видатки бюджету на його обслуговування. *Статистика України*. 2018. № 1. С. 30–39.
3. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та перспективи зміцнення: монографія. Київ: Знання України, 2011. 299 с.
4. Маркс К. Капітал. Москва, 1988. Т. 1. 900 с.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі від 29.10.2013 р. № 1277. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014__218079/.
6. Наконечна Н. В. Методологічні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.14. С. 281–287.
7. Основні макроекономічні показники соціально-економічного розвитку країни в 2019 році. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/mp/dopovidx/arh_bul.html.
8. Платіжний баланс України в 2019 році. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/balance/2019/>.
9. Ревенко А. Проблеми формування національної економічної безпеки України. *Економіка України*. 1993. № 11. С. 15–21.
10. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році: аналітична довідка. Київ: УкрІНТЕІ, 2019. 80 с.
11. Тіньова економіка України в 2019 році. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuwaye-v-tini>.

Honcharenko O.

THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AND THEIR EFFECT ON THE NATIONAL ECONOMY

The article addresses the current threats to Ukraine's economic security in the dynamic conditions of economic system development. Ensuring economic security is considered as one of the most important national priorities for the development of the national economy. The threats to the national interests of the country and its economic security are determined to be grouped in the economic, social, political and legal spheres. Over the past three years Ukraine has managed to restore macroeconomic stability, to ensure a slight increase in Gross Domestic Product per

capita, to reduce the shadowing of the economy, to launch reforms, but still there are many internal and external challenges that «stuck» at the commodity-industrial level of development. At the present stage of market economy development Ukraine faces numerous challenges, the solution of which is a priority, in particular:

– low level of innovation and investment activity – in 2019 Ukraine took 53rd place in the ranking of countries (in 2018 – 46th place) according to the components of the Bloomberg innovation index. This decline is due to a decrease in the integrated components of this index, in particular: the intensity of research and development, productivity, use of innovative technologies, efficiency of higher education, patent activity and production of goods in value added.

– shadowing of the national economy – according to the National Bank of Ukraine in 2019, such operations are almost a quarter of Gross Domestic Product or 846 billion UAH. The threat posed by the shadowing of the national economy is the distortion of the mechanisms of laws and market instruments, which leads to inefficiency and hinders its development.

– availability of public debt – following the results of 2019, the public debt of Ukraine consists of domestic liabilities – 839 billion UAH. (which is 42% of the total) and external 1159.22 billion UAH (58% of total debt).

– negative balance of foreign economic activity – according to the results of 2019, foreign trade trends have not changed compared to 2018. Ukraine continues to sell raw materials and agricultural products, and to buy oil products, polymer products, chemical fertilizers and many other finished goods.

– instability of the national currency – despite the fact that over the past year it has been managed to stabilize the national currency, according to foreign exchange market analysts, the impact on the hryvnia «health» of «tomorrow and in the prospect» depends on cooperation with the International Monetary Fund.

Despite the fact that economic security has a complex internal structure, its defining ability is to ensure the sustainable development of the national economy and the protection and realization of national interests of the state.

Key words: *economic security, sustainable development of the national economy, threats to the economic security of Ukraine.*

References

1. Ukraine (2018), *On the economic security of Ukraine*: Law of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
2. Bondaruk, T. G. (2018), „Public debt of Ukraine and budget expenditures for its servicing”, *Statistics of Ukraine*, № 1, pp. 30–39.
3. Vernalii, Z. S. (2011), *Economic security of Ukraine: problems and prospects of strengthening*: monograph, Knowledge of Ukraine, Kyiv.
4. Marks, K. (1988), *Capital*, Moscow, Vol. 1.
5. Ukraine (2013), *On the Methodical Recommendations Statement about calculation of level of economic security of Ukraine*: Order of the Ministry of Economic Development and Trade dated 29.10.2013 № 1277, available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014__218079/.

6. Nakonechna, N. V. (2013), „Methodological approaches to assessing the level of financial security of Ukraine”, *Scientific Bulletin of NFU of Ukraine*, Iss. 23.14, pp. 281–287.

7. *The main macroeconomic indicators of socio-economic development of the country in 2019*, available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/mp/dopovidx/arh_bul.html.

8. *Ukraine's balance of payments in 2019*, available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/balance/2019/>.

9. Revenko, A. (1993), „Problems of formation of national economic security of Ukraine”, *Ukraine economy*, № 11, pp. 15–21.

10. *The state of innovation and activity in the field of technology transfer in Ukraine in 2018: analytical reference*, (2019), UkrINTEL, Kyiv.

11. *Shadow economy of Ukraine in 2019*, available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuwaye-v-tini>.